

Zaščita urbanističnih in arhitekturnih spomenikov

Spomeniki arhitekture in urbanizma so vezani ali na posamezne objekte, na sklop objektov, na mestni del ali pa tudi na mestno celoto. Kadar obseže zgodovinsko-umetnostna vrednost sklop arhitekturnih objektov, ki so ohranili historično naselbinsko kompozicijo, tedaj imamo opravka z urbanističnim spomenikom.

Urbanistični in arhitekturni spomeniki hranijo poleg pomembnih zgodovinskih tudi neminljive umetnostne vrednote. »Kakor melodija v kamnu zveni arhitektura skozi vekove, ona vzbuja v poznejših rodovih močne lepote občutke. Preko zgodovinskih spomenikov arhitekture je človek povezan s preteklostjo svojega naroda, v njih je ohranjen spomin na določeno dobo in velike dogodke bolj zgovorno kot pri drugih umetnostnih panogah.« (Mordvinov).

Vsak umetnostni spomenik je viden izraz dobe, iz katere je vzniknil, je izraz njene ekonomike in družbenih osnov, hkrati pa vsebuje v svojem umetnostnem izrazu vse one posebnosti, ki so značilne za kolorit kraja. Preko arhitekturnih spomenikov preteklosti smo povezani z rastjo našega naroda, skupno s sodobnimi stvaritvami vzbujajo konkretni občutek domovine.

Zaščiteni urbanistični spomenik je vezan na historični naselitveni sistem, ki se je v današnji čas ohranil. Del teh spomenikov, ki se krijejo z davnimi predzgodovinskimi in zgodovinskimi razdobji in ni več povezan z življenjem, spada v področje arheologije in njene zaščite. Ona jih bo razkrila in po možnosti v celoti ohranila z vsemi značilnostmi naselja, ki pojasnjujejo način življenja in kulturno raven nekdanjih prebivalcev. Urbanistični zaščiti pa pripadajo vsa ona mesta, vsa ona stara mestna jedra v sklopu sedanjih mest, ki so ohranila svojo naselbinsko zasnovo, svojo ulično mrežo, sledove obzidja, prvotno parcelacijo in gradbene črte.

Do malega vsa mesta in naselja Slovenije so se razvila v srednjem veku, v dobi fevdalizma od 12.—14. stoletja. Ljubljana, Maribor, Gorica, Celje, Ptuj, Kranj, Novo mesto, Škofja Loka, Metlika, Kostanjevica, Slovenj-gradec, Kamnik, Višnja gora i. dr. so ohranila več ali manj pristno staro mestno jedro, ki je podano v obsegu nekdanjega mestnega obzidja.

Značilnosti naših historičnih urbanih tvorb so predvsem: naslonitev v varno zavetje griča z gradom, na važno historično prometno pot in tržišče ter v zavetje reke, ki oblikuje često pomol, osnovo mesta.

Ko se je v baroku preoblikoval družbeni sestav v mestih, se je spremenila tudi arhitektura, ostala pa je prvotna urbanistična zasnova.

Z vznikom kapitalizma je bila stara mestna lupina v sklopu obzidja prebita, mesto se je razlilo k novim proizvodnim in prometnim središčem. Pa tudi staro mestno jedro, ki je doslej ohranilo vse historične značilnosti, je postalo prizorišče žive gradbene, predvsem adaptacijske delavnosti. Zaradi nove cestne vsebine, ki so jo izzvala nova prometna sredstva in povezave doslej osamljenih krajev, se je pričela spreminjati tudi prastara mestna ulična mreža. Povečana gostota prebivalstva je izzvala spremembo hišnega ustroja. Liberalistično gospodarstvo se ni več zadovoljilo z malimi delavnicami in trgovinami, prebivalo je doslej nedotaknjene trdne zidove pročelij in spreminjalo prvotne meščanske hiše v obrtne in trgovske poslovalnice. Škoda,

ki je bila na mestnih arhitekturnih spomenikih v tem sorazmerno kratkem času napravljena, je ogromna.

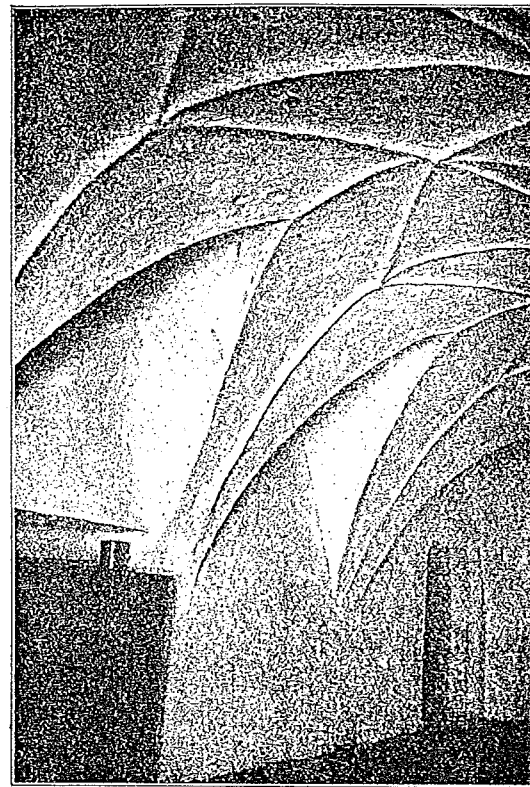
Danes, ko se postavljajo na novih družbenih in ekonomskih osnovah temelji za nov mestni razvoj, dobiva pravilen poudarek urbanistične in arhitekturne zaščite nov pomen. Vsa ta naša stara mesta so si izbrala položaj, ki je ustrezal svoji dobi. Varnost in v njenem okrilju osredotočena proizvodnja sta ljudem ukazovali nase-litev tesnih predelov, ki sta jih podkrepjevala reka in breg. In nova proizvodna prometna središča pritegujejo v neposredno bližino tudi nove mestne predele. Vzporedno s tem razvojnim procesom pa se obenem razbremenjuje tudi staro mestno jedro. Kakor že je bila urbanistična zaščita doslej neizvedljiva, je postala danes naravnost nujna. Oprta na močan socialni poudarek, ki ga vleva asanacija nezdravih, v prvotnih meščanskih hišah nagnetenih stanovanj, mora upoštevati ta načela:

1. Razbremenitev prometa v starem mestnem delu omogoča ohranitev prvotne srednjeveške ulične mreže.

2. Propad liberalističnega gospodarstva, ki je vsako hišo spreminjal v pridobitni obrat, omogoča restavracijo starih mestnih predelov v tlorisu in pročelju.

3. Asanacija starih predelov mesta odpira pot pravilni in dosledni zaščiti. S soncem in zrakom, ki bosta premagala temačnost in zatohlost, bodo hkrati tudi urbanistični in arhitekturni spomeniki prejšnjih dob dobili novo, višjo vrednost — povezali se bodo tvorno z novim življenjskim utripom.

4. Stara mestna jedra, ki so bila v vojni poškodovana ali celo delno porušena, morajo vzporedno z obnovo reševati spomeniško varstvene probleme; zato so potrebni zakoniti predpisi in stalno sodelovanje posebnih strokovnjakov, urbanistov in arhitektov, v prvi vrsti pa budnost in obveščevalna služba zaupnikov.

Veža z gotskim obokom v Kamniku

Usoda spomenikov arhitekture je v glavnem tesno vezana na pravilno urbanistično zaščito. Manjše pa je število arhitekturnih spomenikov, ki niso vezani na stara mestna naselja. To so predvsem pomembne cerkve in samostani ter gradovi. Najbolj pereče je vprašanje zaščite gradov, ki hranijo v svoji arhitekturni zasnovi zanimivo stilno rast, v svoji gradnji in oblikah pa najvišjo umetnostno vrednost renesanse in baroka. Z njihovo usodo pa je tesno povezana tudi zaščita edinstvenih plastičnih in slikarskih spomenikov, ki so sestavni del grajske arhitekture.

Ni nobenega dvoma, da velja danes največja skrb urbanistični in arhitekturni zaščiti, ki se doslej iz razumljivih razlogov nista mogli uveljaviti. Najbolj pa je pereče vprašanje tvorne urbanistične in arhitekturne restavratorske dejavnosti v starih mestnih jedrih in pri posameznih arhitekturnih spomenikih, ki so v tej vojni najbolj trpeli. Sama evidenca teh spomenikov še ne zadošča. Potrebna so predvsem jasna spomeniško-varstvena načela, izvežban kader strokovnjakov in zaupnikov ter zagotovitev materialnih sredstev in delovne sile. Ogromne naloge zahtevajo močan kolektivni čut vseh sodelujočih. Skromna streha prek propadajočih spomenikov, ki jih razjedajo zime in deževja, je trenutno dragocenejša kakor podrobne restavracije poedinih objektov. Naloga zaščite je danes predvsem ta, da zaustavi proces propadanja in s tem omogoči dokončno restavracijo takrat, ko bodo zanjo dodeljena potrebna sredstva. Vse, kar se zamuja danes, je za vedno izgubljeno.

Ko obnavljamo od vojne prizadeti sestav starega mestnega jedra, ohranjamo predvsem njegovo značilno ulično mrežo. Ne posegamo po nepotrebnem v njene značilne ožine in krivine. Respektirajmo navidezno nepravilne obrise trgov, ki hranijo v sebi mnogo stilnih lepote. Tam, kjer so zaradi bombardiranja nastale vrzeli v sicer strnjeni hišni gmoti, ne postavljamo novih hiš; uredimo jih v zelenice in vrtove. Stare, poškodovane hiše obnavljamo po spomeniško varstvenih in asanacijskih načelih. Odkrivajmo in podkrep-
ljujevmo v njih stilno pristne vrednote v konstrukcijah in oblikah. Ne dvigajmo obnovljenih hiš preko prvotne uravnovešene višine. Uporabljajmo gradiva, ki se vežejo s starim okoljem: omet naj bo naraven, apnen, arhitekturna motivika čim obzirnejša, streha taka, kakršna je podana v starem okolju. Posebna pozornost velja portalom, ki so v baročni arhitekturi naših mest dostikrat edini in najbolj poudarjeni arhitekturno-plastični element. Pod nobenim pogojem jih ne osvežujemo na silo, opustimo vsako novo kamnoseško obdelavo. Dragocena je pristna patina, ki varuje roko prvotnega kamnoseka in plastika. Namesto da v enem dnevu uničimo kamenit portal z grobim tolčenjem, se raje ukvarjamo z njim teden dni in ga čistimo potrpežljivo s toplo vodo. Zamuda šestih dni bo bogato poplačana z lepoto, ki bo trajna. V notranjosti hiš odkrivajmo pristni tlorisni ustroj. Boljši je od tistega, ki ga je skrotovičil nezdravi poslednji čas. Imejmo posluš za odkrivanje najstarejših romanskih in gotskih fragmentov, ki so se ohranili predvsem v substrukcijah ter za odkrivanje renesančnih in baročnih arkadnih hodnikov v dvoriščih, ki so bili v zadnjem času zazidani. Ljudje se bodo v tako preurejenih hišah bolje počutili, lepota hiš bo znatno povečana. Odkrivajmo lepe kasetirane lesene ali mavčne strope, bodimo ponosni, da je na naših tleh zorelo visoko freskantstvo. Doba racionalizma je minula, pred nami je nova renesansa socialističnega realizma, ki se bo ubrano vezala z lepimi, pristnimi ostalinami stilno krepkih dob.

M. Mušič

Ob raziskovanju dolenskih gradov

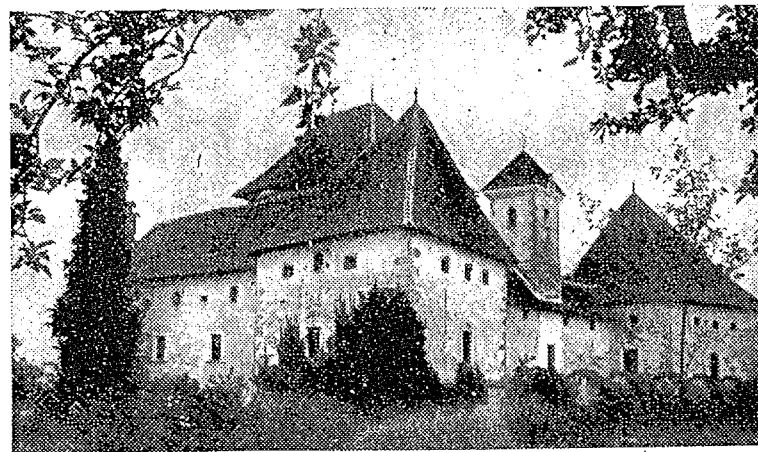
Po naročilu Zavoda za zaščito in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti v LRS je v poletju 1947 ekipa študentov umetnostne zgodovine in arhitekture na Ljubljanski univerzi pregledala glavne dolenske gradove, ki so bili med vojno poškodovani. Strokovno delo je obsegalo čim točnejšo preiskavo grajskih objektov, ugotovitev njih stavbne zgodovine ter njih umetnostnozgodovinsko ocenitev, kotiranje in skiciranje tlorisov ter skiciranje profilov in detajlov. To je bil samo začetek obsežne akcije, ki naj tesno zajame vse gradove slovenskega ozemlja s sodelovanjem konservatorja, doseženi rezultati pa naj služijo za izhodišče in osnovo temeljiti znanstveni obdelavi naših gradov, ne samo srednjeveških in v zadnji vojski uničenih, temveč tudi baročnih dvorcev ter razvalin, ki že stoletja propadajo. Obenem pa tvorijo doseženi rezultati in načrti prvo osnovo za kasnejšo zaščito in restavracijo poškodovanih grajskih objektov.

Pregledani so bili tile gradovi: Stari grad, Otočec, Hmeljnik, Klevevž, Mokronog, Rakovnik, Mirna, Soteska, Žužemberk, Luknja, Prežek, Gracarjev turn, Podbrežje.

Iz tlorisne mreže, popisa razvalin ter ugotovitve njih stavbne zgodovine z uporabo virov, bo brez dvoma mogoče zaslediti pri naših gradovih neke skupne razvojne poteze. Preden bomo načeli problematiko srednjeveške fevdalne arhitekture, je treba določiti in razmejiti zakone razvoja naše kulture in profane arhitekture. Različni momenti namreč opredeljujejo rast kulturne, različni rast profane arhitekture. Praktični moment, z upoštevanjem in izkoriščanjem oblik stavbnega terena, določa srednjeveški grajski arhitekturi rast in obliko, ki se razvija v kopičenju stavbnih gmot. Idejnostni moment sakralne arhitekture pa teži po oblikovanju enotnega, bogoslužju namenjenega prostora.

Če gledamo grajsko arhitekturo kot krajinsko arhitekturo, je tipizacija na višinske, vodne in jamske gradove zadovoljiva, stavbno zgodovinsko pa več ne ustreza. Za gradove srednjeveškega izvora je iskati izhodišče v položaju prvotne zasnove glede na kasnejše dozidave. Zato se tudi proučevanje gradov s srednjeveškim jedrom ne sme omejevati samo na romanske in gotske elemente, temveč mora slediti razvoju in rasti gradu preko renesanse in baroka do končne oblike, ki je posledica nizanja časovno različnih elementov.

Stolpu, to je najzgodnejši obliki fevdalne arhitekture, se pridružujejo objekti, ki navadno postopoma rasejo na obzidju ter oklepajo jedro v krogu, čigar obliko določa zunanji rob stavbnega terena. Večina naših gradov pripada temu sklenjenemu tipu (Stari grad, Klevevž, Gracarjev turn itd.). Primer strnjene tipa pa se nam je ohranil v gradu Mirna, kjer so

Grad Gracarjev turn (Tolsti vrh) na Dolenjskem pred požarom